

UDK 811.163.41'255.2:811.111]:371.3

Tiana Tošić Lojanica

Ivana Palibrk

Univerzitet u Kragujevcu

Filološko-umetnički fakultet

KULTURNI KONTEKST U NASTAVI PREVODA SA SRPSKOG NA ENGLISKI JEZIK¹

Sažetak: (Pre)poznavanje elemenata kulturnog konteksta u proznim delima neophodno je pri razumevanju samih dela, poruka koje se njima prenose, autorovih namera i postupaka, i to na dva nivoa – kontekstu radnje i kontekstu nastanka. U radu se bavimo načinima prevođenja kulturno-specifičnih pojmova, jer adekvatni prevod pomenutih pojmova igra važnu ulogu u vernom prenošenju na drugi jezik.

Cilj ovog rada jeste ispitati svrsishodnost teorijske nastave na časovima prevođenja, utvrditi da li upoznavanje studenata sa prevodilačkim tehnikama i zajednička analiza konkretnih primera mogu uticati na kvalitet samostalnog prevoda studenata.

Prevedeni odlomci odabranog romana koje su uradili studenti treće i četvrte godine anglistike kvalitativno se analiziraju. Naime, studenti su podeljeni u dve grupe, od kojih je jedna, kontrolna grupa dobila zadatak da kod kuće uz pomoć rečnika i priručnika prevede delove romana „Hamam Balkania“ koji sadrži dva tipa kulturno markiranih leksema, turcizme i frazeologizme. Drugoj, eksperimentalnoj grupi, pre istog zadatka predložene su prevodne strategije, upotpunjene primerima iz publikovanih prevoda. Urađeni prevodi se potom upoređuju, čime nastojimo da utvrdimo sličnosti i razlike u kvalitetu prevoda, kao i da li i koliko teorijski pristup i učenje prevodnih tehnika pomažu pri prevođenju kulturno-specifičnih elemenata.

Rezultati ovog ogleada i zaključci koji slede doprinose proučavanjima prevodilačke prakse i nastave prevođenja na tercijarnom stepenu obrazovanja.

Ključne reči: kulturno specifična leksika, nastava prevođenja, kulturni kontekst, prevodilačke tehnike.

1. Predmet i cilj rada

Značenje lingvističkih jedinica nije moguće odrediti mimo međuodnosa jezičke jedinice i konteksta u kome je upotrebljena. Samim tim, ni prevod nekog teksta nije prenošenje značenja kroz ekvivalente u nekom drugom jeziku, već odmeravanje jezičkih simbola u kulturnom i sociološkom kontekstu (Malinowski 1935: 18, cit. u House 2006: 343). Haus (2006: 344) ovu ideju dopunjuje i konstatuje da je rezultat prevoda (i njegova konceptualna suština) zapravo tekst koji je dvostruko kontekstualno uslovljen. Sa jedne strane vezan je za kontekst u kome je tekst izvorno

---

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Dinamika struktura srpskog jezika*, br. 178014, finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

nastao, a sa druge za potencijalnog čitaoca i uslove koje diktira njegov komunikativni i kulturološki kontekst. Ta dvostruka veza je najupadljivija kada se prevode koncepti ili predmeti koji su monokulturni (Pedersen 2011: 106–110), odnosno koji su u upotrebi u okvirima jezika sa koga se prevodi, a tu se ubrajaju i elemeti pozajmljeni ili usvojeni iz neke treće kulture.

Šta se zapravo smatra elementima kulture? U okvirima translatoloških studija, jezičke jedinice svojstvene nekoj kulturi se različito nazivaju. Jedan od popularnih termina je *realija* (realia)² i podrazumeva reči ili izraze koji označavaju predmete ili koncepte svojstvene načinu života, kulturi, društveno-istorijskom razvoju nacije ili naroda, te stoga nemaju značenjske ekvivalente u drugim jezicima (Florin 1993: 123). To ipak ne znači da su takve jedinice neprevodive. Haus (2018: 65–66) smatra da je lingvističko značenje kontekstualno uslovljeno i determinisano, te da je poznavanje primene (*application*) neke reči u situacionom, društvenom, kulturnom kontekstu ono što prevod čini mogućim. Njumark (1988: 95–96) smatra da kulturno markirane reči manje zavise od konteksta i sve takve pojmove svrstava u pet kategorija: ekologija, materijalna kultura, društvena kultura, organizacija, običaji, aktivnosti, procesi i gestovi i navike.

Da li je teorija neophodna da bi se neko književno delo kvalitetno prevelo? Ovo pitanje je nezaobilazno u teoriji i nastavi prevođenja, a odgovor je, reklo bi se, i da i ne. Poznavanje jezika, izvornog i ciljnog, je svakako najvažniji preduslov kvalitetnog i vernog prevoda, pod pretpostavkom da je, sa filozofskog stanovišta, prevođenje uopšte moguće.

Pronalaženje ekvivalenata u jeziku-cilju predstavlja praktičnu osnovu i svrhu svakog prevoda (Catford 1965: 21). Podrazumeva se da potpuna ekvivalencija nije česta, ali i da ju je najteže postići prilikom prevođenja idioma, metafora i načelno svih kulturološki markiranih izraza (Munday, 2001). Upravo kada je kulturološka nepremostivost otelotvorena u jeziku dolazi do najvećih gubitaka u prevodu.

Iako je diskutabilno koliko poznavanje teorije i tehnika prevođenja može popuniti ovakve leksičke praznine, činjenica je da prevodilac koji „upliva“ u teoriju postaje osvešćen, odnosno stiče sposobnost da pažljivije razmatra različite opcije i ima u vidu potencijalne efekte određenih odluka i odabira. U radu se stoga bavimo načinima prevođenja kulturološki obeleženih elemenata i njihove upotrebne vrednosti u kontekstu nastave prevođenja na studijama stranog jezika. Cilj je utvrditi da li upoznavanje studenata sa prevodilačkim tehnikama i zajednička analiza konkretnih primera i studija slučaja mogu povoljno uticati na kvalitet samostalnog prevoda studenata kroz razvijanje svesti o važnosti društveno-istorijskog konteksta izvorne i ciljne kulture.

2. Metod istraživanja

Nastava prevoda na Katedri za anglistiku FILUM-a je glotodidaktička, odvija se u okviru *Integriranih veština engleskog jezika* na sve 4 godine studija sa ciljem unapređenja produkcije na stranom jeziku. Studenti su na časovima prevoda tek u

² Zastupljeni su, među brojem drugim, i termini *culture words* (Newmark, 1988), *culture-specific* (Baker, 1992/2018).

nužnoj meri upućeni na teorijske priručnike, i to uglavnom kada je reč o različitim pristupima prevodu. U okviru izbornog predmeta *Uvod u translatologiju* teorija i njena primena zauzimaju više prostora.

U istraživanju u trajanju od 4 nedelje učestvovali su studenti treće i četvrte godine Katedre za anglistiku koji časove prevođenja pohađaju u dve grupe, odnosno dva termina, što je poslužilo kao osnov za njihovu podelu u kontrolnu i eksperimentalnu grupu. Prikupljeno je 76 studentskih prevoda, ali su iz analize izuzeti radovi studenata eksperimentalne grupe koji su odustvovali sa nekog od časova u periodu istraživanja, te obrađeni uzorak čine 53 rada na obe godine studija (30 sa četvrte i 23 sa treće).

Prvi korak u istraživanju bio je utvrditi da li su grupe (približno) ujednačene u znanju, tj. veštini prevođenja, čemu je poslužila prosečna ocena na prvom kolokvijumu na kraju zimskog semestra tekuće akademske godine (2018/2019). Na 4. godini studija eksperimentalna grupa je nešto slabija od kontrolne sa 11,7 poena u odnosu na 13,9 poena (od 20), dok na trećoj godini eksperimentalna grupa ima u proseku 6,75 poena, a kontrolna 5,3 (od maksimalnih 10 poena) – razlika je zanemarljiva u oba slučaja i ne bi trebalo da se odrazi na ispitivanje.

Drugi korak je podrazumevao pregledno upoznavanje kontrolne i eksperimentalne grupe sa transferencijom i komponencijalnom analizom kao krajnostima na skali prevodilačkih mogućnosti (Newmark, 1988: 96), ali i drugim „kompromisnim“ tehnikama prevođenja kulturno specifičnih elemenata. Naime, obe grupe su dobile listu tehnika pogodnih za prevođenje kulturno markiranih jedinica sačinjenu na osnovu različitih udžbenika iz oblasti prevođenja³, upotpunjenih primerima prevoda književnih dela sa srpskog na engleski jezik. Ovaj korak je bio neophodan da bi ispitanici stekli istu teorijsku osnovu, budući da je izvestan broj studenata pohađao kurs *Uvod u translatologiju* što se moglo odraziti na naše istraživanje. Kontrolna grupa je narednih nedelja imala uobičajeni tip nastave, dok je eksperimentalna dobila dodatne instrukcije i objašnjenja.

Naredne dve nedelje se eksperimentalna grupa bavila studijama slučaja. Naime, jedne nedelje su upoređivali strategije prevoda odlomaka iz romana *Derviš i smrt* i *Na Drini ćuprija*. Akenat je bio na prevođenju turcizama na engleski jezik u odnosu na naturalizaciju (odomaćivanje) i postranjivanje prevoda (Munday, 2001). Diskutovalo se o prednosti različitih pristupa i efektima prevođenja odnosno izostavljanja kulturno specifičnih pojmova.

Naredne nedelje je studija slučaja podrazumevala obrnuti smer prevoda. Studenti su najpre pokušali sami da prevedu odlomke iz Ruždijeveg romana *Deca ponoći* uz pomoć *Google image* pretraživača i internet izdanja rečnika. Potom su svoja rešenja upoređivali sa publikovanim prevodom i diskutovali o nedostacima odnosno dobrim rešenjima i opravdanosti određenih prevodilačkih postupaka u kontekstu čitavog romana (koliko su neki kulturno specifični pojmovi važni za radnju romana ili karakterizaciju junaka, da li se lekseme poput titula ponavljaju i sl.).

Poslednji zadatak, dat obema grupama, podrazumevao je prevod odlomka iz romana *Hamam Balkania* Vladislava Bajca na engleski. Prevod književnog dela

³ Newmark (1988), Baker (1992), Hlebec (2008). Neke od navedenih tehnika su transkripcija, transliteracija, neutralizacija, izostavljanje, parafraza, prevod definicijom, supstitucija analognim elementom, kalk, doslovni prevod, dodavanje tj. proširenje itd.

na nematernalni jezik je izazov čak i za profesionalne prevodioce – dokaz nalazimo u štampanim prevodima koje uglavnom potpisuju izvorni govornici engleskog ili pak mešoviti prevodilački parovi – no, prilikom odabira zadatka vodile smo se time da će studenti pokazati stečena znanja i snalažljivost u prevodu ukoliko u rečnicima ili prevodilačkim bazama ne budu mogli da nađu gotov prevodni ekvivalent. Takođe, turcizmi i pripadaju i ne pripadaju izvornoj kulturi, tj. mogu se svrstati u infrakulturalne reference (Pedersen, 2011: 108) koje jesu deo pisanog nasleđa našeg jezika, ali nisu deo enciklopedijskog znanja govornika izvornog jezika, što iziskuje istraživačku fazu u sopstvenoj kulturi, a potom iznalaženje mehanizama da se zadati kulturni koncept prevede na jezik ciljne kulture. U tom smislu se očekivalo da će im poznavanje teorije prevođenja biti neophodno ili barem od koristi prilikom prevoda.

Odlomak za prevod bio je praćen upitnikom u kome je trebalo da navedu korišćene prevodilačke tehnike, rečnike, da opravdaju svoje izbore, kao i da navedu šta je predstavljalo najveći izazov prilikom prevoda.

Pojmovi u tekstu koji su kulturno-markirani se mogu svrstati u 3 šire semantičke kategorije:

- 1) titule i društveni status: beg, paša, jajabaša, veliki vezir, bogoslov, čelebija, efendija, muftija.

Ovu grupu čine turcizmi uz izuzetak jedne reči domaćeg porekla *bogoslov*. One se mogu podeliti na one koje su prisutne u rečnicima engleskog jezika zbog frekventne upotrebe u tekstovima o Otomanskom carstvu i one koje nisu zabeležene u standardnim rečnicima (*jajabaša*, *čelebija*). Očekivalo se da studenti primete ovu razliku i više pažnje posvete onim rečima koje su nepoznate anglofonim govornicima.

- 2) običajna norma (turski i srpski): danak, devširma.

Druga kategorija sadrži sinonimne izraze, turskog i srpskog porekla. Od studenata se očekivalo da to prepoznaju i nađu način da se u prevodu ne ponovi isti izraz.

- 3) frazeologizmi (srpski): ostati na gomili, ostati na svome.

Za razliku od prethodnih kulturno markiranih reči koje je lako uočiti, ova grupa pripada kulturnim običajima koje iskazujemo običnim rečima i čije bi značenje bilo izvitopereno doslovnim prevodom (Newmark, 1988: 95). Treba napomenuti da su u izvornom tekstu ova dva izraza grafički istaknuta, jedan kurzivom (cela porodica ostajala je *na svome*), a drugi navodnicima (a svi njegovi *ostajali* (kako se nekad u narodu govorilo) „na gomili“), što je trebalo da signalizira nestandardnu, odnosno kulturno specifičnu jedinicu.

Radovi su potom kvalitativno analizirani i rezultati su prikazani tabelarno i opisno u narednom delu.

3. Rezultati istraživanja

3.1. Kada je reč o titulama *beg* i *paša*, one su poznate anglofonoj kulturi i lako se mogu naći u svakom jednojezičnom rečniku. Međutim, pokazalo se da ovaj zadatak ipak nije bio lak za prevod, jer su studenti bili neodlučni po pitanju prenošenja imena uz titulu. U srpskom su one pripojene nosiocu crticom, što je ispitanike navelo da

preslikaju formu na jezik cilj, iako je npr. u Oksfordovom internet rečniku značenje ove titule ilustrirano primerima u kojima se beg takođe navodi u postpoziciji, ali velikim početnim slovom i bez crtice (*Bulent Bey Efendi, The wife of Hâfiz Bey*).

Primetno je da studenti četvrte godine ne smatraju da je uz *beg* potrebno dodatno objašnjenje, što se vidi po potpunom odsustvu fusnota u obe grupe. Treća godina pak često koristi fusnote za dodatno pojašnjenje, ali manje pribegava preslikavanju⁴.

Slična je situacija i sa titulom *paša*. U načelu je manje preslikavanja, više usvojenih prevoda (zamena kuturno-specifičnog elementa već usvojenim egzotizmom), i manji broj upotrebe crtice ispred titule, moguće zbog toga što se *paša* doživljava više kao deo imena nego kao titula. I u ovom slučaju treća godina, za razliku od četvrte, koristi fusnote za pojašnjenje značenja.

TEHNIKA		Eksperimentalna gr.	Kontrolna grupa
TITULE			
<i>beg</i>			
IV	preslikavanje	Mehmed-beg (4)	Mehmet-beg (3), Mehmed-beg (4), Mehmed beg
	usvojeni prevod	Mehmed-bey (5)	Mehmed bey (4)/ bay (2)
	usvojeni prevod + unutar tekst. proširenje	Mehmed-bey, a governor of the Ottoman empire (1)	/
	izostavljeno/ greška	(1) / Mehmed-paša.	(1)/ Mehmed- pasha (3)
III	preslikavanje	Mehmed-beg	Mehmed-beg (7)
	preslikavanje sa fusnotom	Mehmed-beg	
	usvojeni prevod titule	Mehmed-baig, Mehmed-bey	Mehmed-bey (3), Mehmed Bey (3)
	usvojeni prevod titule sa fusnotom	Mehmed-bey (3)	Mehmed- Bey
	usvojeni prevod titule i izmena imena	Muhammad-Bey	/
<i>paša</i>			
IV	preslikavanje	Sokolu Mehmed-paša	/
	usvojeni prevod titule	Mehmed Pasha(5), Mehmed-pasha (3)	Mehmed-pasha (6), Mehmet-pasha, Mehmed Pasha, Mehmed pasha
	Usvojeni prevod+ unutar tekst. proš.	Mehmed-pasha, Turkish governor	/
III	usvojeni prevod	Mehmed Pasha (3), Mehmed-pasha, Pasha Mehmed	Mehmed Pasha (8), Mehmed-pasha (4), Mehmed-Pasha, Mehmed-pasa
	usvojeni prevod titule sa fusnotom	Mehmed-pasha*(2), Mehmed-pasha*	Mehmed-pasha*

Tabela 1

Naredne dve lekseme su predstavljale izazov jer su deo iste sintagme u kojoj je nosilac obgrljen titulama (veliki **muftija** Ebusuud **efendija**). Ispitanici u

⁴ *Transferencija* prema Njumarku (1988), *integralna pozajmljenica* ili *preslikavanje* prema Hlebecu (2009).

eksperimentalnoj grupi sa četvrte godine su ovo videli kao priliku da anglofonom čitaocu približe date kulturno-specifične pojmove, zbog čega za *muftiju* pribegavaju parafrazi, tj. opisnom prevodu, ili se pak služe unutartekstualnim proširenjem. Takođe je primetna i upotreba fusnota. Kontrolna grupa, međutim, ne koristi ništa drugo sem usvojenog prevoda u različitim oblicima (malo ili veliko slovo, crtica ili ne), pri čemu najviše varijacije pokazuje u epitetu *veliki*. Uticaj studija slučaja je ovde upadljiv budući da je samo eksperimentalna grupa uzela u razmatranje percepciju čitaoca, što potvrđuju i njihovi komentari u upitniku.

Studenti treće godine se služe sličnom logikom i strategijama uz jednu značajnu razliku. Kontrolna grupa se neočekivano takođe služi fusnotama, dodatnim objašnjenjima i parafrazom.

Leksema *efendija* označava pripadnika plemstva, a enciklopedija Vikipedija ovu titulu značenjski izjednačava sa *Lord*, *Master* i *Sir*⁵, zbog čega se, verujemo, u eksperimentalnoj grupi prvi put koristi situaciona ekvivalencija tj. analogija, odnosno zamena izvornog elementa kulture približnim analogom iz ciljne kulture. Tako u radovima 4. godine nailazimo na prevode *lord*, *mister* ili na proširenje u vidu *Turkish master*, kao i opisni prevod u dva slučaja i jedno vantekstualno proširenje u vidu fusnote. Kontrolna grupa se ponovo drži usvojenog prevoda koji su mogli da pronađu u rečnicima, u različitim formama. Studenti obe testirane grupe treće godine se upravo suprotno služe isključivo usvojenim prevodom i retko dodatnim objašnjenjem u vidu fusnote.

TEHNIKA		Eksperimentalna gr.	Kontrolna grupa
TITULE			
<i>veliki muftija</i>			
IV	usvojeni prevod	great mufti (2), great <i>mufti</i>	great (3) / the big (2)/ grand(2) mufti, the great muftija, great Mufti (3), Grand Mufti
	usvojeni prevod sa fusnotom	Grand mufti* (3)	/
	opisni prevod (parafraza)	the head priest; the great Islamic priest	/
	Usvojeni prevod i unutar.proš.	great mufti Ebusund-efendia, the supreme judge; great mufti Ebusund-efendi, a gentleman and a jury/jurist; great mufti, an Islamic priest and attorney who reads shana - the Islamic law	/
III	usvojeni prevod	Master Mufti, the grand/ Grand Mufti, the great mufti	mufti (2), the great Mufti (2)/ mufti (6), big mufti
	usvojeni prevod sa fusnotom	the great mufti, the great <i>mufti</i>	the great mufti
	usvojeni prevod i unutartekst. proširenje	Grand mufti – the highest priest of Islamic religious law;	/
	opisni prevod (parafraza)	the (major) Qur'an exegete (2)	the Muslim high priest; the great jurist
	izostavljanje	/	(2)
<i>efendija</i>			

⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Effendi>

IV	usvojeni prevod	effendi (2), effendy	effendi (4), effendi, Effendy, efendi, Effendi (2)
	transkripcija sa fusnotom	efendia*	/
	opisni prevod (parafraza)	the master, a young gentleman	
	analogija (situaciona ekvivalen.)	Lord Ebusud; Mr.	/
	usvojeni prevod i unutartekst. proširenje	Ebusud effendi, Turkish master	/
	preslikavanje	/	efendija (2)
	izostavljanje	/	(1)
III	usvojeni prevod sa fusnotom	effendi, Ebsuud- <i>effendi</i>	Grand Effendi; Efendi,
	usvojeni prevod	Ebusuud- <i>effendi</i> ; Efendi (3)	Effendi; effendi (4); Efendi (5)
	izostavljanje	(2)	(2)
	preslikavanje bez objašnjenja	/	efendija

Tabela 2

Veliki vezir je veoma visoka i samim tim frekventna titula koja je takođe zastupljena u rečnicima engleskog jezika. Studenti četvrte godine su je stoga u obe grupe preveli usvojenim prevodom *vizier* uz varijacije epiteta (*big, great, grand*). Takođe su bili nesigurni koji se deo piše malim, a koji velikim slovom, što se da videti iz tabele 3. Zanimljivo je da su ispitanici sa treće godine studija funkciju velikog vezira doživeli kao nešto zaista strano što se anglofonom čitaocu mora objasniti (za razliku od efendije za kojeg gotovo da nisu navodili dodatna objašnjenja). Zato ovde imamo i upotrebu fusnota, parafraze, unutartekstualnog proširenja, većim delom u eksperimentalnoj grupi.

TEHNIKA	Eksperimentalna gr.	Kontrolna grupa	
TITULE			
<i>veliki vezir</i>			
IV	usvojeni prevod	Grand Vizier (3); grand vizier (2); grand <i>Vizier</i> ; great Vizier; great vizier (2)	vizier; the big (2)/ great (3) vizier; (the) Grand Vizier (3)/ vizier; the grand vizier
	Usvojeni prev. i unutartekst. proširenje	Great vizier, a governor of state	/
III	usvojeni prevod	the great vizier; Grand Vizier (3)	the vizier (2); the great Vizier (3); the Great vizier
	usvojeni prevod sa fusnotom	the grand <i>vizier</i>	the Grand Vizier (3)
	opisni prevod (parafraza)	political advisor	the officer
	usvojeni prevod sa unutartekst. proširenjem	the Grand Vezir – a high officer in a Muslim government	/
	izostavljanje	/	(3)

Tabela 3

Naredna dva turcizma nisu frekventna, shodno tome nisu zabeležena u rečnicima engleskog jezika, te nije lako doći do ekvivalenta. *Jajabaša* je vojnička titula koju nosi kapetan pešadijskog puka, dok se *čelebija* koristi da označi gospodina, obrazovanog čoveka ili mladog gospodina.

Najpre ćemo izneti zapažanja u vezi sa prevodom lekseme *jajabaša*. Za razliku od kontrolne grupe četvrte godine koja je gotovo isključivo ovu leksemu prevela uz pomoć transkripcije i transliteracije, eksperimentalna grupa je dobro procenila da je ovaj termin potrebno pojasniti, bilo fusnotom, parafrazom ili unutartekstualnim proširenjem u jednom slučaju. Radovi kontrolne grupe treće godine se dosta razlikuju od iste grupe starije generacije, jer tu ne nalazimo samo transliteraciju titule, već se češće koristi strategija opisnog prevoda ili parafraze da bi se adekvatno prenelo značenje. Jedina razlika u odnosu na eksperimentalnu grupu treće godine, koja se služi istim tehnikama, jeste upotreba neutralizacije (generalizacije), odnosno zamena pojmom sa opštijim značenjem.

Potenciranje epiteta *Turkish* ili *Ottoman* u prevodu otkriva da su zadatku pristupili sa idejom da jednoj kulturi treba da približe i pojasne drugu, gubeći pritom iz vida da prevode odlomke romana čija je radnja već spacijalno, temporalno i kulturološki određena.

Premda je značenje lekseme *čelebija* strano anglofonom čitaocu isto koliko i *jajabaša*, eksperimentalna grupa 4. godine je suzdržana u opisu, pa više koristi fusnotu i situacionu ekvivalenciju (kao što je bio slučaj sa efendijom). Kontrolna grupa kao i u prethodnim slučajevima, uz nekoliko izuzetaka, koristi transkripciju ili transliteraciju bez dodatnog objašnjenja. Dešava se da je ime nosioca titule preslikano, a *čelebija* preneto transkripcijom, ili obrnuto, uz sporadičnu upotrebu dijakritika turskog jezika. Prevodilački postupci treće godine su gotovo identični. Kao i kod starije generacije, i ovde primećujemo nesigurnost u transkribovanju imena i titula. Ipak, veoma je zanimljivo to da je kontrolna grupa, koja se toliko potrudila oko objašnjenja pojma *jajabaša*, ovde jednostavno „digla ruke“ – samo se u 3 od 15 analiziranih radova nudi dodatna informacija ili objašnjenje ovog turcizma, u ostalim slučajevima je upotrebljena transkripcija ili transliteracija.

TEHNIKA		Eksperimentalna gr.		Kontrolna grupa	
TITULE					
<i>jajabaša</i>					
IV	preslikavanje sa fusnotom	jajabaša (2)		/	
	transliter. ili transkripcija uz fusnotu	jajabasa, chieftain yayabasha		/	
	transkripcija	yayabasha	yahyabasha (2); jajabasha; the head jajabasha (2); jajabasa; main yayabashi		
	opisni prevod (parafraza)	chief newcomer; the chief commander of sultan's infantry corps; chief commander; the main battalion commander (2)		the chief commander	
	transkripcija sa unutartekst. proširenjem	yayabasha, the Turkish commander of a troop of 100 soldiers		/	
	preslikavanje	/		jajabaša; the chief jajabaša	

III	preslikavanje	main jabaša		/
	transkrip. i transliter.	chief yayabasi, the main yaya-basa	the chief Yaya Basha; the head yaya-pasha; the main chief YayaBashi; the head yaya-pasha	
	transkrip. i transliter. sa fusnotom	the main yaya <i>pasha</i>		yaya-bashi in charge
	opisni prevod (parafraza)	Ottomans who conducted the blood taxes; the chief of Turkish ground forces; the head of people that worked at Sultan's Palace; the major general, an esteemed general		the head Sultanate official; the venerated chief pasha; the major leader of the unit responsible; the chieftain of the Yaya corps, the Yayabashi; the commander of the unit in charge of picking children
	neutralizacija (general.)	/	the main liegeman; the commander; the esteemed pasha; the main chieftain; the man by the name M	
čelebija				
IV	transkripcija ili transliter.	Dželal celebi (2), Dzelal Celebia, Jelal-cheleby, Celebi	Jalal Celebi, Dzelal celebija (2), Dželal Chelebija (2), Jelal Chelebija, Jelal chelebi, Celal Celebi, Gelal Čelebi	
	transliter. sa fusnotom	Dželal-chelebia; Jelal chelebya		/
	analogija (situaciona ekvival.)	Mr. Jelal; Sir Dželal (2)		/
	transkripcija sa unutartekst. proširenjem	Dželal chelebiya, Turkish young gentleman		/
	opisni prevod	young gentleman named Dzelal	Jelal the young man	
	preslikavanje	/		Dželal čelebija
	pogrešan prevod	/		the chief Boluk-bashi (izostavljeno ime)
III	preslikavanje	Dželal Čelebija (2)		Gelal Celebi, Dzelal the travel writer
	transkrip. i transliter.	Dželal Čelebi (2); Dželal Celebi;	Dzelal Celebija/ chelebi; Celal Celebi (2); Chelebi Jellal; Dželal Celebi; Dzellal Celebi (2); Dželal Čelebi	
	transkripcija i fusnota	Dželal- <i>chelebi</i> *		Celal Celebi*
	analogija	Sir Jalal		mister Dželal
	opisni prevod	a gentleman (2)		/
	transkripcija i unutartekst. proširenje	/		Celal, a gentleman (2)

Tabela 4

Poslednja reč sa značenjem društvenog statusa je domaće etimologije. Studenti obe grupe i obe godine su se poslužili nekim od ekvivalenata koje su pronašli u rečniku. Čini se pak da nisu previše razmišljali o značenju ove reči u srpskom jeziku

(što nam govore ekvivalenti *scholar, priest* i sl.), a ni vremenu u koje je radnja romana smeštena (npr. *priest-in-training, a student at a faculty of Orthodox theology*).

Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa
TITULE		
<i>pravoslavni bogoslov</i>		
IV	ort. theology student; student of divinity; orthodox divine (theologian); ort. theologian (3); an orthodox, theologian (3); an Orthodox student of divinity; student of Orthodox church; an Orthodox student of theology	Orthodox priest; theologian; Orthodox divine (2); an Orthodox theologian (6); Orthodox theologist; Orthodox theology student
III	an orthodox priest-in-training; an orthodox theologian (2); orthodox priest; an Orthodox (Christian) theology student (2); an Orthodox theologist; a student at a faculty of Orthodox theology	(an) O/orthodox theologian (12); orthodox theologist; orthodox scholar; an orthodox priest

Tabela 5

3.2. Na tabeli 6 možemo videti da novu grupu koju smo proveravali čine dve lekseme: *danak (u podmlatku)* i *devširma*, istog denotativnog značenja, ali različite etimologije. Studentima se na časovima prevoda stalno skreće pažnja na odabir leksike, izbegavanje ponavljanja (ukoliko nije namerno), zbog čega se očekivalo da će se u prevodu upotrebiti različita rešenja.

Kao i u svim prethodnim slučajevima, eksperimentalna grupa 4. godine nudi više rešenja, odnosno trude se da čitaocu bliže objasne značenje ovog turcizma, dok kontrolna grupa skoro isključivo koristi transkripciju bez ikakvog dodatnog objašnjenja. Kontrolna grupa 3. godine gotovo u polovini radova koristi neku vrstu dodatnog pojašnjenja, bilo u vidu fusnote ili u vidu opisnog prevoda, što znači da članovi te grupe koriste gotovo iste tehnike kao i članovi eksperimentalne grupe.

Izvesna studentkinja je u anketi objasnila da se dvoumila kako da sačuva oba elementa kulture, pa je za prevod srpskog pojma *danak* upotrebila opisni prevod, *tribute in blood*, a unutartekstualno proširenje za reč turskog porekla, odnosno *devshirma, the tribute in blood*.

Prilikom prevođenja lekseme *danak*, u većini radova četvrte godine, u obe grupe, korišćeni su opisni prevodi tj. parafraze. Smatrajući da je *danak*, reč domaće etimologije, važan kulturno-specifičan pojam, dva ispitanika su ovu leksemu preslikavanjem prevela na engleski uz unutartekstualno proširenje.

Slična rešenja nalazimo u obe grupe treće godine. Razlika je vidljiva jedino u mehanizmima pojašnjenja pojma, ne unutar teksta nego izvan njega, u vidu fusnote.

TEHNIKA		Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa
OBIČAJNA NORMA				
<i>devširma</i>				
IV	preslikavanje i fusnota	devširm (2)		devshirme (8); Devshirme
	transkripcija	devshir; devshirme		/
	transkripcija (prethodno objašnjeno unutar teksta ili u okviru fusnote)	Devshirme; devshirm		/
	opisni prevod	blood tribute (2); blood tax (3); tax in blood		/
	transkripcija i unutartekst. proširenje	devshirma-tribute		devshirme (tribute in blood) (3)
	general.	/		tribute
III	transkripcija	devshirme (2)		devshirme (6), devshirme (3)
	transkripcija i fusnota	<i>devshirme</i>		devshirme (3)
	preslikavanje i unutartekst. proširenje	the act of Devširme-blood tax		/
	opisni prevod	the tribute in blood (2)	the act of gathering the children; the tribute of blood; the tribute in blood	
	general.	tribute		the tribute (2)
<i>danak</i>				
IV	preslikavanje i unutartekst. proširenje	<i>danak</i> , blood tribute to be youth generation of Turkish infantry; <i>danak</i> , system of human taxation under the Ottoman empire in the youth; ...tribute. A tribute was a type of tax...		danak among the youth
	transkripcija	<i>Devshirme</i>		/
	opisni prevod	the tribute in blood practised in Ottoman Empire; tribute in (their) youth; blood tax; blood tribute in their youth (2); blood tribute	tribute in the offspring; youths tribute; a tribute while they were young; blood tax; the tribute in the youth (2); the tribute to the progeny (2); tribute in blood from the raising generation; to be drafted while they were young	
III	preslikavanje i unutartekst. proširenje	Devširme-blood tax		/
	transkripcija	devshirme (3)		/
	transkripcija i fusnota	<i>devshirme</i>		/
	opisni prevod i parafraza	blood tax		/
	opisni prevod (parafraza)	Ottoman blood tax; blood tax in order to become a part of their own army of loyal Islamic slaves; the tribute paid through the young ones.	devshirme or blood-tax system which concentrated on youth, tribute in blood (3); the devshirme system that required youth; the youth contribution; paying the tribute; (the) tribute in a youth (2); the collection of the tribute which was paid in youth; the blood tax; blood-tribute in the youth; the tribute (2); imposition (tax, levy) in youth	

Tabela 6

3.3 Iz tabele 7 vidimo da trećoj testiranoj grupi pripadaju frazeologizmi *ostati na svome* i *ostati na gomili* (zajedno) čiji je prevod najslabiji. Čini se da ih pored svih turcizama studenti nisu doživeli kao kulturno specifične, zbog čega im nisu posvetili dovoljno pažnje, o čemu svedoče bukvalni prevodi, koji bi čitaocu iz drugačijeg kulturnog konteksta bili potpuno neshvatljivi.

Ostati na svome podrazumeva ostanak na svom imanju, na svojoj zemlji, zbog čega se u prevodu ovaj frazem proširuje u *remain on their (own) property, ground, place, house, home*.

Izraz *na gomili* je upotrebljen u značenju *ostati* u zajednici, pod istim krovom i u romanu se javlja pod navodnicima koji su dobrom delu studenata poslužili kao pokriće za doslovni prevod, ili pak za neku varijaciju u okviru leksičkog polja *gomile* (*heard, flock, pile, heap, crowd*). U analiziranim radovima ima i izuzetaka, pa u kontrolnoj grupi 3. godine nailazimo na neutralizaciju elementa kulture (*they remained all together, in a throng* i sl.). Izvesno je da u ovoj grupi kulturološki obojenih izraza upoznavanje sa teorijom nije imalo nikakvog značaja, niti se vidi bilo kakva razlika između kontrolnih i eksperimentalnih grupa. Jedino što vidimo jeste različito predznanje stranog i poznavanje maternjeg jezika.

Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa
FRAZEOLOGIZMI		
<i>na svome</i>		
IV	<i>on their own property</i> , at their house, remained in the same place, “in their place”, stay on heap of stones, remained at home, stay where they were, remain on the same place, stay on their own (2), <i>on their own property</i> , in “known” place	remain on their own ground (2), stay on their own, family was left on its own (2), stay close to the home, remained in its own familiar place, stayed where they were, stay on their territory, on the well-known ground, on their own ground land, remained on their land, stay where they were
III	<i>in their own home, on their own land</i> , at their hearthstone, where they were, on the familiar ground/soil, gathered around their hearthstone	as they were, left alone, left to their own, stayed on the very same place, at home (2), in familiar, in the same familiar surroundings, to their own devices, <i>in their own home</i> (2), on their own, on its own, stayed on their familiar place
<i>na gomili</i>		
IV	“with each other”(2), “in group”, clustered together, “in the crowd”, stay on their own, staying grouped, stay “piled up”, “on the pile”, “in the crowd”, on the pile, in the heard	stay “in crowd”, “on a pile”(3), stay in a mob (2), “on a heap”, “on the crowd”, “in a crowd”, “in the crowd”, flocked together, “on the heap”
III	“jumbled up together”, <i>on the pile</i> , staying on their own, “piled up”, on a “pile”, “crowded together”, “banded together”, “bind together”	piled up, “in a pile”, “in a crowd”, “on a pile”, “in abundance”, “all together” (2), “on the crowd”, was all staying together (bez onoga u zagradi i bez <i>na svome</i>), “in a throng”, “crammed together”, side by side, “crowded together”, “in a stack”, in multitude

Tabela 7

4. Zaključna razmatranja

Početa hipoteza bila je da će eksperimentalna grupa koristiti više različitih prevodilačkih tehnika, te da će više pažnje posvetiti pitanju da li čitalac kome je prevod namenjen može razumeti na pravi način element strane kulture. Radovi četvrte godine su u potpunosti potvrdili ovu hipotezu. Naime, kontrolna grupa 4. godine se zadovoljila pronalaženjem pojmova u rečnicima i na internet stranicama, dok je eksperimentalna više pažnje posvetila pojašnjenju pojmova, oslanjajući se pritom na unutartekstualno objašnjenje, parafrazu ili fusnotu. U kontrolnoj grupi na četvrtoj godini nije bilo ni jedne fusnote.

Na trećoj godini se situacija donekle razlikuje. Eksperimentalna grupa teži unutartekstualnim objašnjenjima, ispitanici vode računa da ne preteraju sa upotrebom fusnota, razmišljaju o percepciji primaoca itd. Međutim, kontrolna grupa za razliku od one na 4. godini mnogo češće upotrebljava opisni prevod (što je naročito izraženo u prevodima pojmova *devširma* i *jajabaša*) i fusnote. To se može objasniti subjektivnim faktorima kao što su posvećenost predmetu, želja za usavršavanjem ili objektivnim (u momentu istraživanja su slušali predmet *Uvod u translatologiju*⁶).

Analiza radova pokazuje da su studenti iz eksperimentalnih grupa pokazali više brige o tome kako čitalac poima novu i stranu kulturu, te se u tom smislu trude da mu približe i pojasne pojmove izvorne kulture uz očuvanje izvorne lekseme. Čini se da su u jednom pasusu želeli da primene i pokažu sve novonaučene tehnike. Rezultat je često preopretećen prevod, sa preširokim ili neadaptiranim definicijama na pojedinim mestima. Ovakav pristup se vidi ne samo iz kvalitativne analize studentskih radova, već i iz komentara u upitniku. Naime, kada su navodili upotrebljene prevodilačke tehnike, takođe su isticali da ekvivalente u engleskom nisu mogli da pronađu, ali su pokušali da očuvaju elemente izvorne kulture jer je ona očito značajna u romanu, te su zbog toga, kako neki navode, koristili opisni prevod. Na primer, prevod titule *jajabaša* u vidu definicije *the main general of infantry* u anketi se obrazlaže time da ni sami nisu znali značenje reči. U eksperimentalnoj grupi se na časovima govorilo o opravdanosti fusnota, odnosno o tome kada su potrebne i neophodne, a kada previše oprećuju tekst i odvlače pažnju čitalaca. Zbog toga u anketi navode da su težili tome da fusnota ne bude previše, te da su stoga prednost dali unutartekstualnom proširenju i opisnom prevodu. Sa druge strane, jedan student eksperimentalne grupe je sastavio glosar iza prevedenog odlomka, dok je druga studentkinja u komentaru napomenula da verovatno ima previše fusnota, što otkriva svest o recipijentu u samom procesu prevodenja.

U najkraćem, na osnovu analize prevoda i propratnih komentara koji se nisu značajno razlikovali, eksperimentalna grupa je bila toliko usredsređena na odlomak i značenja turcizama da je potpuno zanemarila činjenicu da se mnogi uobičajeni turcizmi (poput *mufti*, *effendi*, *vizier*, *bey*, *pasha*) mogu naći u postojećim rečnicima engleskog jezika i posvetila se njihovom tumačenju.

---

⁶ Okosnicu kursa čini sledeća literatura: Munday, *Introducing Translation Studies: Theories and applications*; Baker, *In Other Words-A Coursebook on Translation*; Hlebec *Prevodilačke tehnike i postupci*.

Kontrolna grupa je upravo pokazala suprotan pristup. Pojmove poput *jajabaša* i *devširma* koji nisu zabeleženi u jednojezičnim rečnicima, prevodili su u obliku u kome su ga našli u, kako neki navode, enciklopedijama i člancima dostupnim na internetu, zanemarujući pritom recipijenta, odnosno čitaoca i njegovu nemogućnost da makar iz konteksta razume njihovo značenje. Kako jedna studentkinja u anketi kaže da ju je pronalaženje ekvivalenata za turske titule ili u nekim slučajevima njihovog doslovnog prevoda navelo da izostavi reči *efendija* i *čelebija*. U drugim slučajevima su, po sopstvenom priznanju, izostavljali reči jer su smatrali da „ne utiču da kontekst”, odnosno da ne utiču na radnju opisanu u pasusu. Komentari kontrolne grupe obe godine studija se pretežno zasnivaju na pobranju izvora (enciklopedija, onlajn baza podataka i sl.) koje su koristili, gde je ključna stvar bila pronaći potvrdu da neka leksema u datom obliku postoji na engleskom jeziku.

Najveći problem svim ispitanicima, prema odgovorima iz upitnika, bile su fraze *svoy na svome* i *na gomili, ići na ruku, ako bi se poređenju moglo oprostiti, pozivati se na nešto*. Elementi domaće kulture se, pored turcizama kao očiglednih primera strane kulture, doživljavaju kao značenjski transparentni te se uglavnom prevode doslovno. To nam sa jedne strane govori o nedovoljnoj pažnji prilikom prevođenja, a sa druge o tome da slabo vladaju maternjim jezikom, da se u potrazi za ekvivalentom previše oslanjaju na internet pretraživač koji u slučaju prevoda srpsko-engleskih idioma i frazeologizama najčešće zataji, odnosno da nisu dovoljno upućeni u izbor srpsko-engleskih rečnika fraza i idioma.

Istraživanje je pokazalo da teorijskoaplikativni pristup nastavi prevođenja može dati dobre rezultate i pospešiti kvalitet studentskih prevoda. Studija slučaja se pokazala naročito korisnim sredstvom jer razvija sposobnost studenta da identifikuje kulturno-specifične jedinice, kao i da ih sagleda iz ugla potencijalnog čitaoca. Drugim rečima, u nastavi prevođenja je neophodno razvijati svest o dvostrukoj važnosti konteksta, koji usled brige o tačnom i prirodnom prevodu često padne u drugi plan. Možemo, dakle, govoriti o temporalno-spacijalnom kontekstu nastanka književnog dela, odnosno mesta i vremena kome pripada čitalac, ali i o mikrokontekstu koji proizilazi iz samog dela i koji određuje važnost i ulogu određenih kulturno-specifičnih elemenata u narativnoj strukturi. Iz prethodnog eksperimenta u kome smo se fokusirali na makro-kontekst zaključujemo da su studenti eksperimentalne grupe pokazali veću paletu prevodnih tehnika usmerenih ka čitaocu-pripadniku strane kulture i u načelu ponudili kvalitetnije prevode jer su se fokusirali na komunikativni aspekt teksta, na koji im je prethodno skrenuta pažnja. To nama, kao nastavnicima, govori da je pored tradicionalnog pristupa prevođenju koji podrazumeva iznalazjenje adekvatnih ekvivalenata potrebno povremeno uključiti i funkcionalističke teorije prevođenja koje su zasnovane na pretpostavci da su jezik i kultura međusobno zavisni (v. npr. Nord, 1997). Istraživanje je takođe pokazalo da je u učionici neophodno preciznije definisati elemente kulture i posebno ukazati na kontekst njihove upotrebe. Naime, rezultati su najgori upravo tamo gde se markirani elementi ne doživljavaju kao potencijalno problematični, pa se u tom smislu manje pažnje posvećuje kontekstualnom tumačenju domaćih markiranih izraza kao što su *bogoslov* i *svoy na svome*.

Pored razvijanja svesti o međupovezanosti kulture i konteksta, studije slučaja su časove prevoda učinile vidno zanimljivijim obema stranama, odnosno pokazale su se podsticajnim u smislu povećanog učešća i zalaganja studenata koji su pokazali da ne beže od izazova u iznalazjenju rešenja.

Literatura

- Baker, M. (1992/2018). *In other Words*. London: Routledge.
- Catford, J. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: OUP.
- Florin, S. (1993). Realia in translation. In Zlateva, P. (ed.) *Translation as Social Action* (122–128). London: Routledge.
- Hlebec, B. (2009). *Prevodilačke tehnike i postupci*. Beograd: EBG.
- House, J. (2006). Text and context in translation. *Journal of Pragmatics* 38, 338–358.
- House, J. (2018). *Translation: The Basics*. New York: Routledge.
- Munday, J. (2001). *Introducing Translation Studies*. London: Routledge.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
- Nord, C. (1997). 'Functional Translation Unit', in: Mauranen, A. & T. Puurtinen 1997. *Translation - Acquisition - Use. AFinLA Yearbook*. Publications de l'Association Finlandaise de Linguistique Appliquée 55. Jyväskylä. pp. 41–50.
- Pedersen, J. (2011). *Subtitling Norms for Television*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Tiana Tošić Lojanica, Ivana Palibrk

CULTURAL CONTEXT IN TEACHING SERBIAN-TO-ENGLISH TRANSLATION

Summary

As the adequate translation of culture-specific terms plays an important role in accurate translating to another language, this paper deals with the techniques that might be used in such practice. The aim is to test/check/investigate the rationale behind the theoretical approach to translation classes and to determine whether introducing translation techniques and analyzing appropriate examples might affect the quality of students' translations. Firstly, the paper addresses the issue, aims and methodology, followed by our observations. The results, possible explanations and discussion are presented in the next three subsections. Finally, the inevitable conclusion is that teaching theory in this course might improve students' translations or at least change their attitude about the significance of cultural context in translating. Additionally, our qualitative analysis revealed another interesting finding – a case study used in translation classes has proved to be a quite effective tool as it develops student's abilities to identify the issues considered here.

tiana.tosic@filum.kg.ac.rs
ivana.palibrk@filum.kg.ac.rs